

"COMO SI FUERA YO MISMA" NOTAS A UNHA CORRESPONDENCIA ENTRE EUNICE ODIO E EUGENIO GRANELL

por Cristina Fiaño

Na nota preliminar á súa obra *Arte y artistas en Guatemala*, publicada orixinalmente en 1949, o pintor Eugenio Granell explicaba que o que alí aparecía reunido fora escrito “sin orden de libro”, pois “el orden y el sistema nunca fueron mi fuerte. El desorden sí”. Así pois, segundo declaraba, o volume respondía a unha agrupación de notas que amosaban “una parte de lo que me interesa” da arte e artistas guatemaltecos (Granell 2012: 11). Mais o certo é que eses apuntamentos contiñan moito máis que iso pois, ademais do propio valor surrealista e literario dos mesmos, estes agochaban todo un conxunto sorprendente de reflexións sobre a arte, a ética e a vida feitas dende o humor e a intelixencia.

Estas notas que presentamos agora non comparten con aquelas, por suposto, o valor creativo e experimental característi-

co da escrita granelliana, pero si a desorde na composición e tamén a querencia por dar a coñecer a unha das artistas á que el lle adica unha entrada na mencionada obra. Trátase da singularísima e superdotada poeta costarricense-guatemalteca-mexicana Eunice Odio, a quen Granell tivo a fortuna de coñecer na súa chegada a Guatemala e con quen mantivo unha relación de verdadeira sintonía vital, marabillosamente sintetizada na dedicatoria —“A Granell, como si fuera yo misma”—, que coas súas características letras, enormes e redondas, a poeta lle escribiu nunha copia mecanografiada do seu poemario de sensualidade cósmica titulado *Los elementos terrestres*, hoxe conservada na Fundación Eugenio Granell xunto a 27 cartas que Odio lle enviou dende diversos puntos de Latinoamérica, e unha resposta de Granell.

A posibilidade de acceso a este material, que tanto lle agradezo á propia Fundación e, en especial, á súa bibliotecaria María Pita, foi como avistar a punta dun iceberg. Só con ler as súas cartas¹, Eunice Odio atrae coa forza dun imán polo magnetismo da súa personalidade complexa e sensible, intensa e profunda. A riqueza das imaxes que recrea, a súa espontaneidade e sinceridade nos comentarios, a súa visión única sobre os lugares, as amizades e a poesía fan que, unha vez descuberta, resulte imposible non querer afondar na obra dunha das voces máis personais e arrebatadoras da poesía universal do século XX.

Dado o interese que como xenios creadores suscitan tanto Eugenio Granell como Eunice Odio, de seguro esta relación fértil que ambos colleitaron obterá pronto, e por parte da persona axeitada, a atención e exhaustividade que merece para abordala con coñecemento e rigor mais, como ben dixo Granell, "contener la admiración es indigesto". Por causa de esa admiración, e pese á falta de tempo e formación específica, non puideron conter a necesidade de anunciar neste número monográfico de *Evohé* a existencia desta illa Granell-Odio. E por esa necesidade, estas notas a modo de diccionario de afinidades onde o azar e a libre asociación operan segundo a cartografía que o surrealismo nos ensinou:

---

1 A procedencia das citas extraídas das cartas e outros materiais conservados na Fundación Eugenio Granell serán identificadas coa abreviatura (FEG). A ausencia de indicación do día, mes ou mesmo ano no que foron escritas é unha característica de Eunice como escritora de cartas, o cal dificulta enormemente unha atribución temporal exacta pero reforza a idea da poeta como unha persoa despreocupada polo tempo cronolóxico pois, sen dúbida, o único importante é o tempo da creación.

ALEGRÍA

"Esta mañana he amanecido alegre", di un dos versos de Eunice Odio. A alegría desbordante da costarricense ben pode facerlle escribir un poema ou provocar o impulso irrefrenable de regalar parte do seu universo interior a un amigo como Granell.

Se puede decir que hoy despunté con el sol. Es causa de esta carta una alegría frenética. Quisiera darle algo a alguien; o apoyarme en mí misma y recogerme la risa que me anda circulando (...). Definitivamente lo que quiero es regalar alguna cosa; dar en dádiva inesperada; caer de pronto, dentro de un tren con ángeles, que llegaban así, de vacaciones. (FEG)

Esta necesidade de expansión vital de Eunice atópase tamén en cartas a outros correspondentes, como nesta ao poeta mexicano Carlos Pellicer, onde o agasallo se transforma nunha ofrenda poética de elementos intanxibles como

una gota de Sol; un azul que encontré en la calle; la segunda parte de una golondrina; el manto de un insecto del color del mundo; varios sueños diamantinos y multitudinarios. ¿Le gustan estos objetos celestes? ¿Los acepta? (...) P.D.— Se me había olvidado regalarle todo el horizonte y sus consecuencias (Odio 2017: 356)

Un Nadal, Eunice regalalle a Amparo Segarra, artista surrealista e muller de Granell, "un peinecillo del color de mi corazón". (FEG)

AMIZADE

Nunha carta dirixida a Granell e a Segarra, Eunice Odio emprega para referirse aos amigos a PALABRA² "Fratellos", que atopa

---

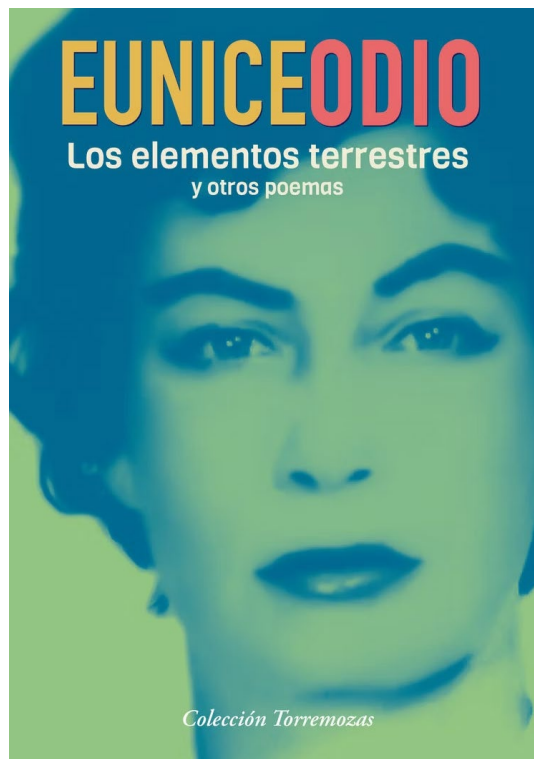
2 As palabras en maiúscula indican que teñen unha entrada propia dentro deste diccionario lúdico. Así pos, estas notas poden lerse de corrido, saltando dunhas a outras... ou non lerse en absoluto.

ra lendo ao escritor romanés Panait Istrati e que lle resultaba especialmente doce. Recibir a carta que agardaba deles non só a alegría, senón que a confirma e fai que se pregunte como facer para gobernar tanto amor recibido pola xente que se queda con ela para sempre, como poder conter tantas cousas doces e seguir tendo o seu tamaño cándido. Por iso, escribe, debía seguir facéndose grande e tumultuosa, ata tocarse a alma. (FEG)

Eunice canta sempre a súa ALEGRÍA pola amizade, tanto polas novas como polas que hai tempo que non ve. Imaxinando o reencontro en Nova York con Granell e Segarra recorda os versos de *Poeta en Nueva York* de Federico García Lorca que din "Ni un solo momento, viejo hermoso, Walt Whitman, he dejado de ver tu barba llena de mariposas, ni tus hombros de pana gastados por la luna" e escribe: "La amistad, -rara forma del diálogo- está hecha de constancias y seguridades". (FEG)

ANTIESTALINISMO

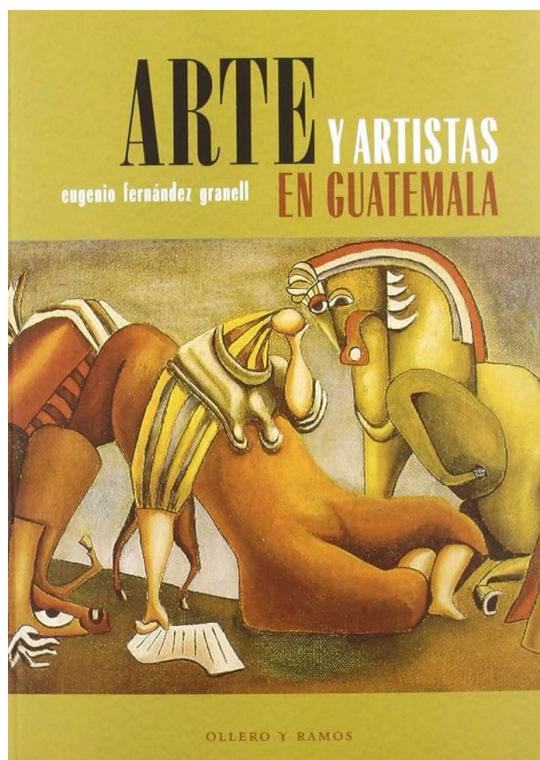
"No está sólo. Contra Ud está la mediocridad organizada (...) Los demás, como si fuésemos uno solo, estamos con Ud. A todos nos hiere en la propia carne lo que sucedió", escribía Eunice Odio nunha das súas cartas en apoio visceral a Granell. "Mi querido Eugenio: Anoche estuve trabajando. Escribí otro artículo contra Saker-ti" (FEG), anunciáballe noutra misiva. Era o ano 1949 e Eunice Odio escribía, na GUATEMALA na que ambos residían, dous artigos en defensa de Granell pola polémica xurdida entre este e a organización de artistas e escritores novos guatemaltecos Grupo Saker-ti. O motivo do desencontro fora o cuestionamento por parte de Granell á ce-

▷ Cuberta do libro de Eunice Odio *Los elementos terrestres y otros poemas*.

lebración do Primer Congreso de Intelectuales y Artistas Guatemaltecos, para o cal o grupo pedía apoios a outras entidades e artistas, por advertir que tras esta iniciativa se agochaba a sombra comunista nun intento de influír na vida artística e cultural guatemalteca.

A resposta de Saker-ti non tardou en chegar, desatando unha campaña hostil contra o pintor. Raúl Leiva, poeta e membro do grupo, lanzou unha misiva cuestionando o antifranquismo de Granell. Ante isto, a poeta Eunice Odio foi a única que saíu en defensa pública do amigo escribindo dous artigos fulminantes: "Polémica entre artistas. Dos actitudes frente a una tiranía", publicado o 12 de abril de 1949 e "La gratitud mal entendida o de Stalin abajo ninguno", o 20 de abril de 1949. No primeiro deles, Eunice non dubidaba en denunciar a insólita situación: "[h]ace varios días Guatemala es testigo de una cu-

▷ Cuberta do libro de Granell *Arte y artistas en Guatemala*, no que adica unha entrada a Eunice Odio.

riosa polémica. Curiosa, decimos, porque esta polémica está sendo sustentada por un home solo contra un nutrido grupo." (Odio 2017: 81).

Coa súa intelixencia, Odio foi capaz de rebater punto por punto a carta de Leiva e non só ofreceu numerosas probas do compromiso de Granell coa loita ANTI-FRANQUISTA e da súa independencia de pensamento, senón que criticou con dureza a actitude sectaria de Leiva ao tempo que recorda a enorme contribución de Granell á vida cultural e artística de Guatemala.

Este episodio persecutorio influíu decisivamente no pensamento político de Odio, tornándoo cara ao máis manifesto ANTIESTALINISMO, anticomunismo e, posteriormente, anticastrismo (Pléitez Vela: 121).

A participación de Granell durante a Guerra Civil no POUM, un partido marxista revolucionario que alzou a súa voz críti-

ca contra o stalinismo, encaixaba coa súa profunda convicción libertaria e antiautoritaria, en última instancia en sintonía co espírito rebelde do movemento SURREALISTA.

Tanto Granell como Odio coincidiron coa visión de Albert Camus ao entender que a obriga do intelectual era comprometerse coa VERDADE, un camiño que pasaba por adoptar unha postura antifascista, e tamén antiestalinista.

ANTIFRANQUISTA

"Aquí, / amigo, // Miliciano español /pobladito hermano nuestro, / sobre tu corazón de polvo y estampido / nosotros estamos parados al pie de las cosechas // Sobre lo que parece que se ha roto en el llanto". O 19 de outubro de 1946 aparecía, en *Repertorio Americano*, o poema "Nube y cielo mayor" que Eunice Odio lle escribira "A los milicianos / de dentro y fuera". Entre eles estivera o camarada Fernández, nome de guerra de Eugenio Granell, miliciano en todas partes, e tamén Pepón de la Campa, Dinamitero insumiso, a quen Odio adicaría outro poema co seu nome no mesmo medio e ano, "por su metro noventa de estatura y sus dos mil metros de España."

APÁTRIDAS

Extranjero nací desde mi tumba.
Soy el Otro.

El que se va y jamás regresará.
(*El tránsito de fuego*, p. 397)

A amizade entre Eugenio Granell e Eunice Odio foi unha alianza entre dous creadores apátridas. A filósofa María ZAMBRANO, gran amiga da costarricense nos seus días convividos en Cuba, concebiu a idea do exilio como único lugar posi-

ble para o pensamento e a creación.

Nos máis de 10 000 versos que constitúen o poema total de Eunice Odio *El tránsito de fuego*, unha das obras maiores da poesía en lingua española, e considerada como tal por autores tan relevantes como Octavio Paz, Alfonso Reyes, Baeza Flores ou Rima de Vallbona, Odio explora a figura do POETA como arquetipo do apátrida. Nos "Aleluyas del primer apátrida", canta: "Todo sea por la gracia celeste del apátrida, / todo sea por su alianza virginal, / con el polen no abierto a la gracia del polen."

O feito de que Eunice Odio cambiase de nacionalidade dúas veces levou á investigadora Alicia Miranda de Hevia a nomeala como "a apátrida celeste".

BELEZA

Resulta difícil non atopar nos estudos sobre a obra de Eunice Odio algunha mención á súa imponente beleza física, un don natural que probablemente tiña gardado para ela un dobre fío. O poeta nicaragüense Carlos Martínez Rivas xa advertía sobre isto no coñecido poema que lle dedicou:

Creímos que eras bella solamente para
[ser
lecho oscuro del sol o chispa
[de la atmósfera,
y no advertimos cómo sobrellevabas
ese penoso y duro oficio de las cosas
[bellas
que, tras de su dorada corteza luchan
[para
salvar al hombre de la Divinidad en
[bruto

Así pois, moito máis deslumbrante que o seu físico foi o don que posuía para coidar da Beleza e de estar atenta ás súas manifestacións. A Beleza, con maiúsculas, foi, na súa procura metafísica, camiño cara ao coñecemento do sagrado:

No hay cosa que no dé por la Belleza que es una forma de Dios; la más próxima a Su Naturaleza. Y por eso la cuido a ella y a mis actos, más que a mi físico. Hay que hacer de modo que Ella no huya. (Carta a Juan Liscano. Eunice 2017: 445)

Nunha das cartas a Granell, Odio reproúcelle as palabras que sobre ela dixo o poeta chileno Alberto Baeza Flores, cofundador xunto a Granell e outros escritores dominicanos da revista *La poesía sorprendida*, e gran amigo dela no seu período en Cuba:

tengo tanto ejemplo recibido de Ud, hay tanto valor y dignidad en su misión de poesía, y en su fervor hacia la poesía, que me parece usted una criatura que se ha adelantado a la pasión de belleza que ha de tener el futuro. (FEG)

BIBLIA

A Biblia foi para Odio un repertorio de imaxes, historias e preguntas que alimentaron a súa imaxinación poética. Escribíndolle a Granell decátase de que a Biblia é o libro dos artistas, pois cada unha das cousas que di as di para eles como, por exemplo, a frase "os últimos serán os primeiros", pois a última obra do creador é sempre a primeira en excelencia. Por iso, en comparación con *El tránsito de fuego*, obra magna que a tivo esclavizada durante nove anos, o seu poemario *Territorio del alba* "se disminuye y apenas queda en su lugar, una vibración mágica y graciosa". (FEG)

O propio título de *El tránsito de fuego* parece estar baseado na idea do evanxelista Lucas cando identifica o Fillo do home cun lóstrego que percorre co seu brillo o ceo dun extremo a outro. Neste poema total, Eunice Odio identifica a figura do POETA coa do Creador. (Prólogo de Peggy von Mayer, Odio 2023: 20)

CASA

A casa de Eugenio Granell e Amparo Segarra foi para Eunice Odio un refuxio de creatividade, intimidade e afecto que se reflectiu na correspondencia entre ambos:

Me gustaría mucho estar en su casa, en el balcón, viendo alguna pintura suya y tomando un “pink-sawer” refrescante y levemente espumoso. Después hablaríamos de algunas cosas que nos interesarían mucho. Amparo preguntaría: ¿está ahí el mar? y como no contestáramos ella insistiría: el mar con que miramos el azul. Y entonces diríamos que sí, que estaba ahí. (FEG)

Desde Cuba, Odio expresa ese desexo de volver ao lugar onde fora tan querida e que xa poetizara en “Natalia, la hija del pintor Granell”, un maravilloso poema surrealista que recrea o ambiente da casa familiar granelliana, “[s]u casa instalada en el mundo / donde violentamente armándose de lámparas, / corazón al cinto, / pinceles al alma / secreta la memoria / se reorganiza su salida al sueño”. Unha casa onde “Amparo, su mujer, vestida a la moda de las amapolas, / canta una canción.” Unha casa onde a nena Natalia di ao oído da poeta “— El mar ha salido de paseo por las playas, / ¡qué dirían los viejos cocodrilos si lo vieran! / (¡qué nadie lo sepa!) / La niña tiene un retrato del mar / (¡Qué nadie lo vea!)”.

Pola súa banda, Granell facilitou, simbolicamente, o retorno de Eunice a esta casa en *Arte y artistas en Guatemala*:

Cualquier día aparecerá otra vez por aquí, llamando a la puerta a las cinco de la mañana, o aureolada de llamas incendiándosele los cabellos y, lo que será peor, también con el último manuscrito. En espera de algo así, la bomba contra incendios que estaba en la escalera y que no se usa desde que fue instalada, la hemos trasladado a la galería sin que se entere el dueño de la casa. (Granell 2012: 158)

CORES

Eunice escíbelle a Eugenio dende México dicíndolle que dende que chegara non vira nada; ou mellor dito, que só vira algunhas cousas, aquelas que lle conviñan. Por exemplo, cóntalle que vira, na Pérgola de Bellas Artes e na Alameda, unha herba que tiña, nalgunhas das súas partes, unha florina branca cun corazón de silveira amarela. Tamén lle chama a atención o aire, tan aéreo que parecía de nada, case unha dúbida, unha dúbida con discusión entre algunhas cores. (FEG)

Noutra carta, Odio pídelle a Granell que lle mande fotos das súas obras actuais pois, “[a]unque me perdería su color que ahora debe haber alcanzado una vibración solar, no por ello dejaría de darme cuenta de lo que hace.” (FEG)

CREACIÓN

En GUATEMALA comparten o momento íntimo da creación, como así o rememora Eunice ao recibir de Granell unha tarxeta cunha pintura súa:

Creo recordar que ese cuadro lo pintó en Guatemala y que en él trabajó Ud. estando yo presente. Me parece que ya en ese tiempo mi mucho entusiasmo se hizo patente. ¿Recuerda? Di opiniones locas y hablé del génesis de los pájaros. ¿O es que me engaña esta amante memoria? (FEG)

Noutro proceso de creación compartido, Granell asistiu, sen sabelo, á xénese da obra magna da poeta, *El tránsito de fuego*. Despois de facerlle chegar un exemplar do poemario, Eunice escíbelle ao seu enderezo de Nova York e confésalle que era *El tránsito de fuego* aquel libro-poema que unha tarde, mentres el pintaba o espello de Alicia, lle fora explicando case ao detalle.

"Ya lo tenía hecho. Faltaba escribirlo", dile. Nesa tarefa pasara "los 9 años en que, haciendo uso de toda clase de magias, tan cerca, tan continuamente, han estado Uds. conmigo". (FEG)

CREADOR TOTAL

JUAN RAMÓN JIMÉNEZ, poeta co que Granell estableceu unha verdadeira AMIZADE durante a súa estada en Puerto Rico, e que xa coñecía os dotes do galego como pintor, descubre o seu talento tamén como escritor a raíz da publicación do seu libro de prosa poética *Isla cofre mítico*. De aí que afirmara:

No sé por qué me imagino que Granell fue escritor antes que pintor. Y creo que su pintura se humanizaría más con la alternancia de su escritura impresionista. Porque si la imaginación no puede ser sino cosa del hombre, también lo humano es fatalmente cosa de la imaginación (...) Escriba, Granell, escriba. (Granell 1996: Pórtico de Juan Ramón Jiménez)

Mais Eunice ve en Granell ao creador total, no que se funden vida e obra. Por iso, nunha das súas cartas aconséllalle:

No cometa el error de hablar de "su propia labor". Es indiscutible, para los que le conocemos, que no se puede hablar de Ud. como si solamente fuera un pintor -que ya sería bastante-. Por encima de todo tiene que dar a perpetuidad, sin reservas; no puede meterse en un caparazón, es imposible; el monstruoso egoísmo que nos distingue a casi todos los artistas es la única de todas nuestras plagas comunes, que no lo asiste a Ud. Tiene que enseñar; si no se muere. "Su propia labor" es todo: su pintura, su persona, su vocación; su generosidad llena de discípulos naturales. Ese conjunto forma su obra. Ya Ud. lo sabe mejor que nadie. Dichoso Ud. (FEG)

Non obstante, Granell diría: "Primero

se es surrealista; luego pintor, poeta o lo que sea." (*El Urogallo*: 20)

DIÁLOGOS

Tanto Granell como Odio cultivaron un espírito permeable ao diálogo intelectual e creativo con outros artistas e escritores. Nas cartas enviadas dende os diferentes países que a acolleron, Eunice non só lle relata os lugares que capturan a súa sensibilidade, senón que tamén presenta con entusiasmo as persoas que espertan o seu interese humano e artístico.

En El Salvador está Calif, "un gran poeta sólo comparable a los mejores", Salarrué e Trigueros de León, "que dice cosas tan hermosas como esta: La rosa de tu mano me dolía / en viscera de amor atravesada, etc." Tamén están Claudia Lars, Hugo Lingo ou Miguel Ángel Espino, "buen escritor, exceso de pasión maneja la imagen tan bien, y la metáfora con tanta excelencia e ímpetu, que a veces se le va la mano".

Para o nicaragüense Martínez Rivas, "un muchacho prodigioso que, como Franz Kafka, ejerce un oficio deprimente y se siente muy desgraciado", pídelles asilo por uns días, ao que Granell responde, co HUMOR que o caracterizou: "Desde luego, puede escribirle a su amigo Carlos Martínez Rivas, para que se aloje en casa. Ya que está al parecer acostumbrado a incomodidades, no las echará aquí de menos".

En Cuba están Alberto Baeza Flores, René Portocarrero, Salvador Bueno, MARÍA ZAMBRANO, "una gran poeta del saber", ou ARACELI ZAMBRANO, en "conexión con todo lo que es mágico".

En México atopa a unha poeta "realmente extraordinaria. ¿Ha leído algo de Margarita Michelena?". Alí tamén está a

inmensa novelista YOLANDA OREAMUNO, "una rara criatura", "un ángel".

No seu afán por seguir conectada con Granell, a veces quixera compartir con el estas AMIZADES, xente extraordinaria, e que el se dese unha volta con eles ou que todos, en masa, lle fixesen a el unha visita á súa CASA. Desexaba compartir a Alberto Guerra Trigueros, por exemplo, e a Serafín Quiteño e a outros. Alberto Guerra Trigueros, contaba, era unha das persoas máis maravillosas que coñecera porque tiña en común con Granell que escribía sobre cousas que a ninguén se lle ocorrían. (FEG)

DUENDE

En carta a Granell, Odio pídlle unha viñeta para o seu libro *Territorio del alba* e recorda unha acuarela que lle parece apropiada. Trátase dunha especie de "duende o brujo por el aire" que el lle regalara e que incluso parece ser que lle dedicara. Se quería facer algo diferente ao seu "duende" era asunto del, pero

meta mi brujo en un sobre cualquiera y devuélvame. Es mío. Si lo buscara, probablemente encontraría que no se ha fugado como corresponde a la calidad de esa criatura. (No es necesario poner agua bendita en el sobre.) Si le da por viajar hasta París o La Haya, ni el agua bendita sería capaz de evitarlo. De modo que tenemos que arriesgarnos a todo, en la alta confianza de que quiera volver. Búsquele, por favor, y devuélvalo. (FEG)

¿Será esa criatura escurridiza a propia Eunice?, ¿ou o propio Granell?

EPÍGRAFE

Un daqueles días a Eunice Odio ocurriuse lle un epígrafe que lle gustaba para o seu libro. O epígrafe dicía: "un tallo de marfil te subía por el alba". (FEG)

EROTISMO

Eunice Odio, autora de versos como "Ven / Amado // Te probaré con alegría. / Tú soñarás conmigo esta noche." ou "Si pudiera abrir mi gruesa flor / para ver su geografía íntima", caracterizouse polo seu erotismo visceral e cósmico en conexión coa natureza. No seu poema total *El tránsito de fuego*, corpo e o espírito arden nunha experiencia mística e erótica á vez.

Eugenio Granell, autor de cadros como *A la sombra de la amada* ou *Lecho en llamas*, vivía o desexo como forza liberadora e moitas das súas obras xogan coa sensualidade das formas e co misterio do corpo. Tamén escribiu contos de gran carga erótica como "Crystal Niles", incluído no libro de *Federica no era tonta*. Estelle Irazarry, autora de *La inventiva surrealista de E. F. Granell* escribiu que Eunice Odio ben podería ter sido a inspiradora do conto, protagonizado por un repartidor de leite que profesa amor tolo á bióloga estadounidense que toca de noite a guitarra eléctrica, muller libre e desprexuzada.

Cada un ao seu xeito, ambos concibían o erotismo como unha vía cara á VERDADE máis profunda do ser.

GOZO

As cartas enviadas por Eunice son tamén lugares para a reflexión íntima e a comunicación co eu. Nunha das misivas enviadas pola poeta a Granell establece unha distinción fundamental entre ALEGRÍA e gozo. Para ela, a alegría era un estado vulgar do corpo mentres que o gozo era unha categoría unicamente reservada ao espírito. Se a alegría era contaxiosa e transferible como unha epidemia, o gozo sería, quizais, o máis individual dos estados interiores e, do mes-

mo xeito que non pode haber contaxio de azucena, tampouco podería haber contaxio de gozo. (FEG)

GUATEMALA

Guatemala foi o lugar onde se xestou a relación de amizade entre Eugenio Granell e Eunice Odio, o escenario onde as súas derivas APÁTRIDAS se cruzaron.

República Dominicana, Guatemala, Puerto Rico, Estados Unidos. Granell, nado na Coruña en 1912 e exiliado da Guerra Civil Española, despois de pasar por varios campos de concentración franceses consegue escapar cara a América e alí atopa o refuxio preciso para dar vida ao seu universo surrealista, un VOLCÁN que entra en erupción grazas ao encontro en Santo Domingo, no ano 1941, con André Breton, pai deste movemento vangardista. O encruceamento da ditadura de Trujillo foi o causante de que en 1946 tivese que facer de novo as maletas para mudarse, xunto a Amparo Segarra, a Guatemala.

Costa Rica, Nicaragua, Guatemala, El Salvador, Honduras, Cuba e, finalmente, México, cun período intermedio de residencia nos Estados Unidos. A costarricense Eunice Odio, de familia cubana e descendente de vasco-navarros e cataláns, nada en San José no ano 1919, arráigase aos 28 anos en Guatemala e un ano despois da súa chegada, no 1948, faise cidadá do país, posiblemente como reacción ao temor por unha posible represión política no seu país de orixe debida á súa militancia ANTIFRANQUISTA (Pléitez Vela: 117)

Para el, Guatemala foi o lugar onde desenvolveu unha intensa actividade artística e cultural e onde continuou explorando as súas visións surrealistas nun novo

ambiente cargado do exotismo da súa SELVA. Para ela, Guatemala foi o lugar que lle dou visibilidade como poeta, pois no ano 1947 recibe o Premio Centroamericano de Poesía “15 de septiembre”, que tiña como un dos membros do xurado a Miguel Ángel Asturias, por *Los elementos terrestres*.

O optimismo inicial xerado pola Revolución de 1944, que derrocara a ditadura de Jorge Ubico e ilusionara a numerosos intelectuais, pronto se viu ensombrecido pola crecente inestabilidade política en Guatemala. Esta situación volveuse particularmente insegura para o ANTIESTALINISTA Eugenio Granell, que se viu obrigado a escapar a Puerto Rico en 1950. Neste contexto, a lealdade e o apoio da súa amiga Eunice Odio manifestáronse nunha defensa sen reservas da integridade do artista e do seu compromiso antifascista, patente tanto na súa acción política como na súa produción intelectual, tal e como quedou documentado nun dos seus artigos:

[Granell] es el ciudadano español que más ha contribuido y contribuye al beneficio de la cultura guatemalteca. Dentro de la AGEAR y la APEBA, jamás se ha llevado a cabo ninguna actividad de orden artístico en que el trabajo y el saber de Granell no hayan intervenido con tenacidad. Dentro del ambiente artístico su labor ha sido fecunda, que entre los pintores y escultores jóvenes de la última promoción se le reconoce como al maestro que con su poder creativo y su palabra vino a inquietar a quienes estaban aptos para tener inquietudes. (Odio 2017: 84)

A crecente polarización e a violencia política latente en Guatemala, que culminarían no golpe de estado de 1954 apoiado por EEUU, levaron tamén a Eunice Odio a escapar do país e a buscar refuxio en Cuba. A finais de 1953 xa residía na illa caribeña, dende onde lle escribe a Granell para

▷ Cuberta do libro de Granell *Isla cofre mítico*, no que menciona a Eunice Odio.

comunicarlle que estaba xa lonxe de todo aquilo "bueno y malo, horrible y hermoso que Uds. y yo conocemos". A última visión que tiña de Guatemala era a das súas rúas anegadas de sangue ata a exasperación. Marchaba porque non quería ver máis morte mais, con todo, tamén quedaban na súa retina a serra plácida e un montón de COR diseminada andando polos camiños de Guatemala. (FEG)

HUMOR

Cando Odio lle escribe a Granell dicíndolle que estivo realmente moi enferma por unha dor de gorxa que se lle cronificara remata por achacar o problema aos "estrepitococos hemolíticos; unos microbios furiosos con cara de ZAPATO supongo" (FEG). O uso da ironía e o sarcasmo para falar de persoas ou comentar circunstancias dáballes a capacidade de sinalar o ridículo ou paradóxico con intelixencia, de observar o MUNDO para ver nel o que ten de absurdo e de inesperado.

ILLAS

No capítulo "Siglos de Islas" do seu libro *Isla cofre mítico*, Granell menciona, a propósito do rexurdimento que debера producirse en América Central da liberdade e da poesía; é dicir, da vida, os testemuños de Césaire, Apollinaire e Bretón, pero tamén o de Eunice Odio, situándoa así nunha tradición poética de vangarda e liberdade. Do seu poema "Génesis" cita os versos: "Un gran silencio se abre / ordenando los frutos y las islas" e explica:

Es el gran silencio anunciador del acontecimiento próximo. En la ventana abierta de la isla como caja mágica, amparada por el ave paradisíaca que participa de los tres reinos, madura la manzana destinada a una Eva Serpiente que ya la serpiente no atormentará. (Granell 1996: 50)

Cos versos de Odio recoñece Granell a voz profética de Eunice Odio dentro do renacer de Centroamérica.

IMAXINACIÓN

Se, en xeral, para o surrealismo a razón non podía poñer freno á imaxinación, Eunice Odio explícalle a Granell que ela aprendeu que, para que a PROSA non se lle volva "barroca en el peor sentido" é necesario "domar la imaginación, domesticarla, ponerla a nuestro servicio". (FEG)

JIMÉNEZ, JUAN RAMÓN

O ir e vir de Eunice Odio quizais imposibilitaron que o poeta Juan Ramón Jiménez desfrutase dalgún dos libros da costarricense por non atopar esta exemplares da súa obra alá onde estaba. Así llo fixo saber a Granell a través da súa correspondencia, ao tempo que lle transmitiu a súa ALEGRÍA por saber que a saúde do andaluz mellorara e o seu desexo de darse "un salto

a Puerto Rico para verlos a Uds. pero parece imposible la hazaña. Ni con botas de siete leguas podría ser. ¿Volveremos a vernos alguna vez?" (FEG)

LUME

Escribe Granell en *Arte y artistas en Guatemala* que unha vez saía por debaixo da porta de Eunice Odio un fume negro e espeso que provocou que a xente entrase na súa estancia con berros e saltos. Ante iso a poeta aseguraba que o lume fora provocado ao entrar a xente. Conclúe Granell: "Solo los poetas pueden dormir entre el fuego". (Granell 2012: 157)

O certo é que Eunice durmiu entre o lume durante nove anos, pois a adicación en corpo e alma ao seu poema total *El tránsito de fuego* chegou a tela esclavizada de tal maneira que non puido por moito tempo nin comer nin durmir. Así llo facía saber a Eugenio Granell nunha das súas cartas cando estaba xa a piques de rematalo e despois de tomar medicinas e inxeccións para superar o medo atroz, o medo metafísico e as palpitacións violentas que lle supuxeron enfrontarse á súa escrita e, sobre todo, á terceira parte do poema correspondente aos traballos da catedral.

MENTIRAS

No seu libro *Arte y artistas en Guatemala*, Eugenio Granell anota tres mentiras hondureñas que Eunice Odio importou na súa viaxe ao país centroamericano. Reproducimos aquí a segunda e convidamos a descubrir as outras dúas:

Un hombre fue al campo a trabajar. Colgó su calabaza repleta de agua en el muro. La sujetó bien con un pedazo de cabuya. Estuvo el hombre trabajando en su tierra durante mucho tiempo. Llegó un instante

en que sintió sed. Cuando fue a tomar su calabaza vio que las hormigas se la habían comido y el agua colgaba de las trenzas de la cabuya. (104-105)

MUNDO

Granell dicía que a extraordinaria personalidade de Breton e as súas facultades non podían quedar limitadas ao continente europeo, pois a forza da súa poesía e da súa preocupación surrealista pertencían ao mundo. Home de mundo. Muller de mundo. Nin Granell nin Eunice podían, tampouco, confinarse a este ou aquel país pois, como Breton, só pertencían ao todo.

PALABRA

Na súa correspondencia Eunice Odio amosa como a palabra é un lugar de experimentación:

(Es ca lafón) muy bonita palabra. Debe ser griega; tiene esa sequedad y parsimonia armoniosísima del griego. Uno de estos días que estuve donde el médico, me dijo que tenía un pequeño (plastrón) lo cual me parece precioso; claro que preferiría tener un gran plastrón. Sabe Ud. lo que es esto? Me hace el efecto de que quiere decir tiara; tiara con resonancias. (FEG)

Pero, ademais de merecer unha atención lúdica, Eunice Odio entende tamén a palabra como un medio de comunicación co eu, de resonancia emocional. A súa reflexión sobre a alegría e o GOZO como estados distintos, por exemplo, demostra unha introspección profunda que se articula a través da linguaxe. Mais a referencia ao seu libro-poema *El tránsito de fuego* e aos nove anos íntegros que lle dedicou a escribilo e corrixilo suliñan a súa relación visceral coa palabra, que entende como un medio de conexión co oculto.

Despois de ver en La Habana *El malentendido* de Albert Camus, Eunice Odio escribelle a Granell totalmente fascinada porque ao longo de toda a obra Camus insistise en que bastaba unha palabra:

Una palabra, una. Y por no encontrarla, algunos seres perdieron su libertad por causa del dolor en que comenzaron a existir, o por culpa del dolor a que se sometieron. Sólo vivieron unos momentos. Los suficientes para encontrarse. El otro, el que buscaba una palabra que todo lo explicase, pero que en realidad buscaba la taumaturgia de la palabra, sin encontrarla, se sometió al sueño mortal. De él no salió, como los que buscan la palabra y la encuentran precisamente al soñar. Se hundió en la nada. Le aseguro, Eugenio, que esa obra de Camus es bellísima y que yo la considero como una de las más elevadas que haya conocido. ¿La conoce Ud.? (FEG)

PAXARO

Nalgún momento, a poesía de Eunice e a pintura de Granell quedaron unidas por un paxaro:

Claro que he recibido lo que le pedí. Creo que el libro estará bello con su pájaro sabio. En fondo amarillo quedará estu-
pendo. Eso es, ni más ni menos, lo que yo necesitaba. Mi libro como su pájaro, tiene un HUMOR juguetón. (FEG)

PLURÁNIMO

Este neoloxismo creado por Eunice Odio parece unha ferramenta para explorar as complexidades da subxectividade. En *El tránsito de fuego*, a poeta ábrese ás múltiples facetas do "eu", susceptible a toda metamorfose. Identidade pluránime, tamén Granell se abriu ao dinamismo do ser humano en todas as súas facetas como CREADOR TOTAL.

POESÍA

"Cada vez estoy más convencida de que lo único capaz de merecerme es la poesía. Con razón es necesario atenderla y sufrirla". Nas súas cartas a Granell, Eunice Odio fai interesantes reflexións sobre o que para ela é a poesía. Por exemplo, cóntalle como comeza a súa conferencia "Invitación a una manera de entender la poesía" dicindo que ser poeta é outra maneira de non ser santo. Coñecedora do seu propio carácter polémico, reconece que o que pretendía era demostrar que os poetas actuais non inventaran nada. (FEG)

POETA/POETISA

Nas súas *Memorias de Compostela* recordaba Granell que "mi amiga Eunice Odio decía que hay poetisas de ambos sexos, pero que lo importante eran los poetas del sexo que fuese". (Granell 2006: 127)

Xa nas notas do seu *Arte y Artistas en Guatemala*, Granell escribira unha "aclaración necesaria" na que explicaba que á súa amiga lle molestaba que a chamasen "poetisa"

"Las poetisas -dice ella- son seres cursis que nada tienen que ver con la poesía. Hay poetisas de ambos sexos, y abundan. En cambio, escasean los poetas, que los hay también de ambos sexos. Yo soy poeta".

Eunice tiene razón. (117)

Quizais por ter ben en conta isto, as primeiras liñas que adica Granell á semblanza de Eunice Odio no mesmo libro din:

Eunice Odio es una gran poeta española. Para mí, una de las más excepcionales poetas de hoy. Pero el cerebro se cierra herméticamente ante la poesía si la poesía brota de una mujer. Es más cómodo pensar, a lo que parece cuando de una mujer se trata, en la mujer-cama que en

la mujer-poesía. Por eso estoy seguro de que, si ella fuese hombre en vez de ser mujer, su nombre poético tendría hoy la entera fuerza que merece. (117)

PROFUNDIDADE

Eunice Odio, escritora tamén de ensaios sobre arte, fálalle a Granell de pintura e dos pintores dos lugares nos que está. Sobre os cubanos dille que cada pintor é aparentemente diverso do outro pero que coinciden en que son todos pintores planos. O problema é

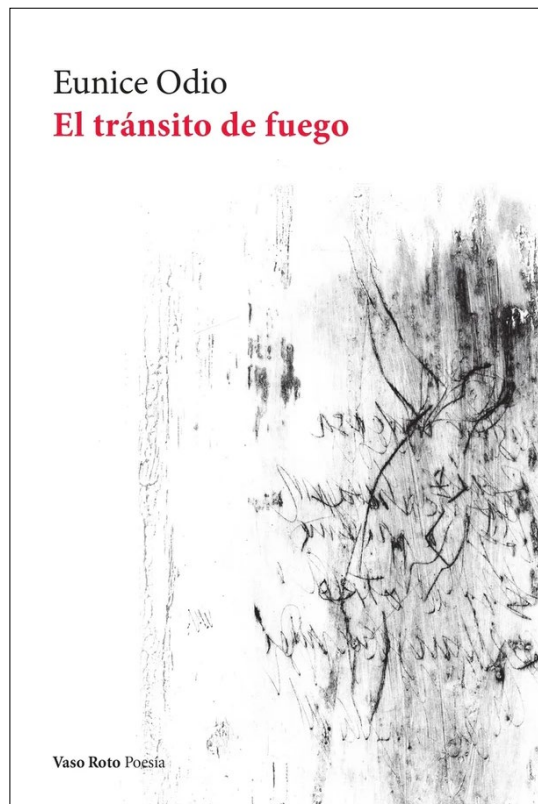
que ellos y yo no sintonizamos. No es que nos peleemos, no. Todavía no se ha dado el caso. Aunque es casi seguro que se dará. Pero me refiero a que siempre me están tomando el rábano por las hojas. Andan en lo plano, en la superficie de las cosas, cuando su interlocutora está metida de lleno en la profundidad. (FEG)

En contraste con isto, Eunice anúncialle a súa impresión por ter coñecido en La Habana ás irmas Araceli e a María ZAMBRANO. Da última diría: “Esta sí tiene las dimensiones (y una de más). Mujer maravillosa”. (FEG)

PROSA

Granell non só valoraba a POESÍA de Eunice Odio, senón tamén a prosa. Porén, ás louvanzas que lle fai o pintor aos seus textos desta tipoloxía, Eunice Odio confesáballe:

Lo que me dice de mi prosa me sorprende. Probablemente sea el continuo ejercicio a que me veo obligada lo que hace que me salga un poco mejor. En realidad nunca llegaré a tener prosa excelente por lo muy poco que me esfuerzo en conseguirlo. En suma: no le doy la más mínima importancia; no me emociona y no me interesa bastante. Otra cosa es la poesía. (FEG)

◁ Cuberta do poemario de Eunice Odio *El tránsito de fuego*.

REVOLUCIÓN

Eugenio e Eunice coincidían en pensar que a revolución do artista non pode pasar por facer arte social senón pola súa condición de creador. A pintura que esquece a poesía por causa da política non pode ser pintura. Así o manifestaron ambos, de distintas formas pero coa mesma mensaxe, nos seus ensaios sobre crítica de arte. A revolución será poética ou non será.

SELVA

Cando tiña tan só nove anos, Eunice Odio foi enviada polos seus pais a pasar unha tempada á finca duns parentes que vivían no medio da selva co fin de que fortalecese a súa saúde, moi debilitada a causa da variola e o sarampelo. Este contacto coa natureza no seu estado máis salvaxe representaría para ela unha forma de paraíso que deixou pegada na súa poesía, que adoi-

ta entrelazar a experiencia corporal coa paisaxe, as forzas da terra co ciclo da vida.

Para Granell, a selva é o lugar propicio para o amor e o EROTISMO. Muller, paxaro e vexetación son unha mesma cousa a través da harmonía do amor, como deixa ver en "El rito mecánico del pájaro Pi":

Ya estábamos allí, roídos de amor, golpeados por lejanos tambores invisibles que llevaban temblor a las montañas. Nos habíamos fundido con la vegetación. (...) Como estábamos desnudos, nos amamos.

SÍMBOLOS

Para Eunice Odio os símbolos non son meros recursos literarios, senón a clave de acceso a un plano oculto da existencia. Tal e como lle confía a Granell, a vida discorre en dous planos do cal un andaría escondido. Aí é onde están os símbolos. (FEG)

SOIDADE

No me ha escrito ni una carta y hace muy bien; yo tampoco me escribiría si pudiera. Amparo? Recibió mis poemas? No

Yo soy un corresponsal solitario
Yo soy un corazón vestido de
muchacha

casi nada

pero en fin,
empezaré por enviarme cartas como
un muchachito

adiós
con mis mejores cosas
eunice

(FEG)

Son moitas as veces que Eunice reclama resposta aos seus corresponsais. Na entrada que a ela lle adica Granell en *Arte y artistas en Guatemala* explica:

Nos escribía con frecuencia. Siempre, en sus cartas, se quejaba de que no le

contestábamos. Pero, ¿cómo íbamos a hacerlo? En primer lugar, jamás nos dio una dirección. Además, cuando nos escribía desde El Salvador nos decía que al día siguiente se iba para Honduras y cuando nos escribía desde Honduras nos decía que en aquel instante tomaba el avión para El Salvador. Una vez, es cierto, le escribimos así: "A Eunice Odio. En ruta entre Honduras y El Salvador". No sabemos si habrá recibido nuestra carta. Mi mujer asegura que no. No sé. Los poetas no pueden explicar en dónde están, sencillamente porque muchas veces están aun no estando y otras que, desde luego, no están, es cuando efectivamente están. (Granell 2012: 157-158)

En *El tránsito de fuego*, Odio explora a condición da POETA como unha figura solitaria por atoparse no terreo da busca da PALABRA que conecta co trascendente. Sobre o sacrificio que pode supoñer este don, escribiu nas cartas ao seu amigo Juan Liscano:

¿Para qué quiero ser conde si puedo ser pintor? -como decía T. Lautrec-. ¿Para qué quiero ser rica si puedo ser poeta? Dios sabe que preferiría pedir limosna, si fuera preciso, antes que me fuera negado el gran "don carismático". Si me dieran a elegir, entre formar parte de los poderosos de la Tierra y ser parte de los que pueden dar vida nueva a la palabra, ni un momento vacilaría. Y si me dijeran que me dan un gran poema a cambio de la miseria extrema, y que sólo un poema grande, elijo el poema grande, aunque sólo sea Uno. Así ha sido desde que descubrí que la poesía no era en mí una "afición" sino "un destino implacable". (Odio 2017: 445)

SOÑOS

Para Eunice Odio, os soños non son só a materia da que está feito Granell, senón tamén un elemento constitutivo da natureza da beleza e, implicitamente, da crea-

ción artística. Citando a Shakespeare, Odio identifica a Granell coa "madeira dos soños" e con aqueles materiais que lle confiren unha profunda estabilidade. Así di Plotino que é a Beleza, pero tamén os que a crean. (FEG)

SURREALISTA

Eugenio Granell eríxese como un dos tótems do surrealismo en España e América Latina, un mestre que molla pincel e pluma nas profundidades do inconsciente para desvelar paisaxes oníricas e contarnos a lóxica subversiva do irracional.

Eunice Odio comparte unha intensa afinidade co universo surrealista. O seu poemario *Zona en territorio del alba*, publicado en 1953, testemuña esta sintonía por xerar un universo poético cheo de imaxes sorprendentes e, a miúdo, ilóxicas e oníricas, pola forma fragmentada e experimental dos versos ou a idea de que a poesía é un xeito de acceder a unha dimensión vedada aos ollos da razón. Autores como Rima de Vallbona ou Baeza Flores afirmaron tamén que *El tránsito de fuego* podía inscribirse dentro do movemento surrealista ou do creacionismo. Mais Eunice Odio non se adscribiu formalmente ao movemento surrealista e incluso se manifestou contraria a esta interpretación, pois reivindicaba que os seus poemas estaban pensados "al centavo" e posuían unha estrutura sólida, o que para ela era, precisamente, unha das súas características diferenciadoras. (Odio 2023: 19-20)

En todo caso, isto pouco parecería importar xa que, segundo o poeta ultraísta e crítico literario Guillermo de Torre, o verdadeiro surrealista era o involuntario. Granell dicía que el xa nacera surrealista, pois

debuxaba arquitecturas e castelos fantásticos, e que cando coñeceu aos surrealistas soubo que el iso xa o fixera antes. A rebeldía innata de Eunice Odio, pola súa banda, fixo que a súa nai non quixera enviala á escola por temor ao seu comportamento, pois estaba acostumada a escapar da casa para investigar a vida da rúa. Cando finalmente o fixo, aos oito anos, aprendeu a ler en dous días e trocou os vagabundeos polo universo infinito que lle ofrecían os libros. Esta temperá insubmisión ás normas, a aprendizaxe autodidacta e unha inmersión apaixonada ben poden xustificar o seu espírito surrealista.

Sen dúbida, a revolución que ambos lideraron nos seus respectivos campos artísticos estivo profundamente ligada ao triángulo fundamental do surrealismo: poesía, amor e liberdade.

TEMPO

Unha noite xa moi noite, Amparo e Granell espertan cos golpes e berros de Eunice, que chega axitada á súa casa. Ao abri-lle a porta saca un papel para ler o poema que acababa de escribir e pide un café. Moito tempo despois pregunta a hora pero, como o matrimonio nunca tiña reloxo, dinlle que serán as cinco ou as seis así que ela despídese e di que xa é hora de deitarse e que volverá ao día seguinte, cedo. Conclúe Granell en *Arte y artistas en Guatemala*: "Nada más que un poeta puede saber en qué consiste temprano y tarde" (Granell 2012: 157). E só un surrealista pode vivir fóra das ataduras da lóxica e do tempo.

Parece ser que os ollos de Eunice eran claros e verdosos, ao que en México se chama glaucos ou COR de tempo. (Prólogo de Carlos E. Paldano, Odio 2023: 10)

▷ María Lopo, Claudio Pérez Míguez, Raúl Manrique Girón, Cristina Fiaño, Claudio Rodríguez Fer, Olga Novo e Carmen Blanco na Fundación Granell.

VERDADE

“Es verdad: Mas ¿de qué modo es verdad?

(*El tránsito de fuego*: 39)

VOLCÁN

Emblema surrealista da forza transformadora que irrompe para transformar o MUNDO, Eunice Odio escríbelle a Eugenio Granell dende México e outórgalle ao volcán o poder da ALEGRÍA:

Eugenio, no he visto al Ixtacihuatl a pesar de que está muy cerca de mi ventana. Si quisiera mirarlo, tan sólo tendría que dar un paso, uno, pero no quiero y no lo miro, no. Mejor otro día, cuando esté triste, para alegrarme. Porque tiene esa lejana criatura cierto poder que hace dar saltos, y al corazón un paso hacia la altura. (FEG)

YOLANDA OREAMUNO

Costarricense, vangardista, pioneira do feminismo e do monólogo interior nas súas obras, compartiu con Eunide Odio a rebeldía, o talento, a beleza e a independencia intelectual. Asinaba os seus textos como Y.O. No seu afán por darlle a coñecer ás AMIZADES, Eunice escríbelle a Granell:

Yolanda es una rara criatura. Sus dificultades con el mundo, se originan en que ella no es mujer sino ángel. No es “la mujer”; no es “Plurabella”, como diría Joyce. Ella es el ángel. Todas las cosa que hace, cosas de mujer, como vestirse lindas ropas, pintarse los labios o amar, coser, bordar o recordar, las hace para disimular su condición. (...) Es curioso que lleguemos a saber tanto de las gentes cercanas. (FEG)

tades con el mundo, se originan en que ella no es mujer sino ángel. No es “la mujer”; no es “Plurabella”, como diría Joyce. Ella es el ángel. Todas las cosa que hace, cosas de mujer, como vestirse lindas ropas, pintarse los labios o amar, coser, bordar o recordar, las hace para disimular su condición. (...) Es curioso que lleguemos a saber tanto de las gentes cercanas. (FEG)

ZAMBRANO, ARACELI

Eunice Odio coñeceu a Araceli Zambrano en Cuba e nela apreciou unha conexión con todo o que era máxico e unha capacidade única de intuición para a BELEZA. Reparou así nos talentos de quen adoitaba quedar á sombra da irmá, MARÍA ZAMBRANO, e que tiñan que ver coa súa gran sensibilidade e intelixencia da que, segundo lle di a Granell, ninguén falaba por non tratarse dunha creadora ou porque ninguén descubriera que o era, á súa maneira (FEG). Moitos anos despois, e xa en Xenebra, o poeta ourensano José Ángel Valente descubriría as mesmas virtudes nesta muller sensible de vida trágica causada por terror fascista.

ZAMBRANO, MARÍA

Eunice Odio vía na filósofa María Zambrano unha figura única, herdeira dos grandes

místicos de todos os tempos como Plotino, Thales, San Agustín, san Juan de la Cruz, santa Teresa, o Greco ou Bosch:

A todos ellos se entronca y reúne en quién sabe qué vértice, en quién sabe qué lugar de la espalda de Dios. A ella no le hablen de razón, como no sea para razonar contra la razón. A ella no le hablen de lógica, como no sea para demostrar lógicamente que la lógica tienen un límite. (FEG)

A intensidade do entusiasmo de Eunice Odio por María Zambrano é debida aos seus intereses compartidos cara á mística, a este pensamento da malagueña que escapa á lóxica convencional, e tamén a causa de recoñecer nela a unha "poeta de la más alta estirpe". Sabe Eunice que esta condición é máis valorada por Granell que a de filósofa, pois recorda terlle escoitado que a filosofía non é cousa que o entusiasme, aínda que ela desconfíe destas afirmacións do galego.

A admiración de Eunice Odio cara a María Zambrano provoca que a mencione en diferentes cartas e que comparta con Granell a súa preocupación pola súa situación económica. Pese a que ela mesma sufría unha situación de gran precariedade, Odio insístelle a Granell na posibilidade de que estude se a Universidade de Puerto Rico, para a que el traballaba, poidese convidala a dar unhas conferencias pagadas e con iso contribuír a darlle unha seguridade económica que lle permitise seguir desenvolvendo o seu pensamento.

Para convencer a Granell da verdade da súa fascinación por Zambrano dille: "sabe que me entusiasmo poco; pero que cuando me entusiasmo lo hago en gran escala, a torrentes, y con motivo justificado" (FEG).

ZAPATOS

En relación coas estrañas aventuras poéticas de Eunice escribiu Granell que unha vez a poeta lle pediu a un taxista que se detivese para contemplar as estrelas, afundindo por isto os pés na lama. Ao chegar á casa queda durmida e esperta sobresaltada pensando que estaba coxa, ata que se dá conta de que o que pasaba era que perdera o zapato. Pouco despois, chaman á porta para devolverlle o calzado perdido. Ante isto, Granell conclúe: "Solo un poeta puede volver a hallar un zapato perdido. Pero los que no son poetas, ¿pierden alguna vez los zapatos?" (Granell 2012: 156) ●

Bibliografía citada

FERNÁNDEZ GRANELL, Eugenio, *Isla cofre mítico*. (Reproducción facsímil da edición Príncipe publicada pola Editorial Caribe en Puerto Rico, 1951), Huelva, Imprenta Jiménez, 1996.

-----, *Memorias de Compostela*, Santiago de Compostela, Fundación Eugenio Granell, 2006.

-----, *Arte y artistas en Guatemala*, Madrid, Ollero & Ramos, 2012.

ODIO, Eunice, *Obras completas*. Tomo III. Edición de Peggy von Mayer Chaves, Costa Rica, Editorial UCR, 2017.

-----, *El tránsito de fuego*, Madrid, Vaso Roto, 2023.

PLÉITEZ VELA, Tania, "Revisitar la Guerra Fría desde la mirada de Eunice Odio", in *Perspectivas desde el bicentenario: tensiones, identidades y asedios al istmo letrado*, Bibliotheca Iberoamericana, 2013, pp. 115-129